

ONDERSTEUNING VAN OUDERS BIJ RELIGIEUZE OPVOEDING

Handvatten voor een beter inzicht in de leefwereld van ouders voor wie islam belangrijk is in de opvoeding

Diversiteit in islambeleving

De betekenis die moslims geven aan islam of religie kan sterk verschillen.

Probeer als professional na te gaan of, en in welke mate, islam een plaats heeft in het onderhavig probleem, in het gezin of bij de jongere.

Islamitische opvoedingsvisies en -concepten

Kinderen worden gezien als een 'gunst en geschenk' waarvoor men verantwoordelijkheid heeft.

Houd rekening met de invulling die individuele ouders geven aan de islamitische opvoedingsconcepten en de diversiteit binnen de moslim-gemeenschappen.

Opvoeden: balans tussen ouders en jongeren

Als moslimjongere in een geseculariseerde omgeving is het niet makkelijk om je eigen religieuze identiteit te ontwikkelen.

Ook ouders zoeken houvast bij het opvoeden van hun kinderen als moslims in Nederland. Ouders en jongeren kunnen hierin verschillende keuzen maken en dat vraagt om veel balanceren.

Behoeften aan steun versus ontbrekende infrastructuur

Ouders hebben behoefte aan steun, maar er is nog weinig aanbod dat is toegesneden op hun leefwereld en vragen.

Wees je als professional in onderwijs of opvoedondersteuning bewust van deze behoefte. Stel je luisterend op, en betrek ouders bij het bedenken van de te kiezen aanpak.

Omgaan met uitsluiting

Wees je ervan bewust dat moslimouders en jongeren te maken kunnen hebben met allerlei vormen van uitsluiting, zoals stigmatisering en discriminatie.

Dit kan een negatieve impact hebben op de gezinssituatie of het te begeleiden individu.

Professionalisering: kennis, houding, vaardigheden

Wees je als professional bewust van je eigen referentiekader. Probeer samen met de jongere en de ouders te achterhalen welke elementen een rol spelen.

Betrek zonodig ondersteuners met kennis van de islam en daarop gebaseerde normen en waarden.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	3
Leeswijzer	2
2. Diversiteit in islambeleving bij ouders en jongeren	4
'Moslimgemeenschap' en diversiteit	4
Verschillen in religiebeleving van jongeren	5
3. Islamitische opvoedingsvisies en -concepten	6
4. Opvoeden in verschillende werelden: Balans tussen ouders en jongeren	8
Opvoeden in verschillende werelden	8
Religieuze identiteit in de opvoeding	9
Opvoeding van jongens en meisjes	10
6. Behoeften aan steun versus ontbrekende infrastructuur	12
Behoeften aan ondersteuning	12
Moskeeonderwijs	12
De rol van het reguliere onderwijs	13
7. Omgaan met uitsluiting	14
8. Professionalisering: competenties (kennis, houding, vaardigheden)	15
Leerbehoeften van professionals	15
Het gevaar van stereotype beelden	15
Relevante professionele competenties nader beschouwd	16
Interventies en tools	18
Verdere verdiepingsmogelijkheden	20

1. INLEIDING

Ouders, ondersteuners van ouders en gemeenten geven aan dat ondersteuning van ouders bij religieuze opvoeding nog een onderbelicht thema is. Op basis van gesprekken met professionals en ouders vanuit diverse projecten en onderzoeken (o.a. moeders van de tweede generatie, levensbeschouwing en religie in de hulpverlening), blijkt er in het bijzonder behoefte aan tools of ondersteuning gericht op islam en opvoeding. Ondersteuning kan ouders helpen richting te geven aan kinderen in de religieuze opvoeding en zich daadkrachtig te voelen als opvoeder in de Nederlandse context. In deze infographic met bijbehorende notitie bundelen wij de bestaande kennis en handvatten uit Nederland en Vlaanderen voor jeugdprofessionals.

LEESWIJZER

Vanuit de infographic is door te klikken naar de verschillende hoofdstukken in de notitie. Elk hoofdstuk belicht een aspect van de ervaringen van moslimouders die hun jongeren in Nederland opvoeden. Bij elk van deze onderwerpen worden enkele handvatten besproken die professionals kunnen helpen in het omgaan met islamitische gezinnen.

2. DIVERSITEIT IN ISLAMBELEVING BIJ OUDERS EN JONGEREN

'Moslimgemeenschap' en diversiteit

Binnen de moslimgemeenschap is er, zoals bij diverse andere gemeenschappen, geen eenduidige manier van opvoeden. Over het algemeen, zo blijkt uit onderzoek van Distelbrink, Day, Badou, Cové, Achahchah & Pels (2020) en Lafrarchi (2017), vinden veel islamitische ouders het belangrijk om religie mee te geven in de opvoeding. Belangrijke elementen daarin zijn het onderhouden van het gebed (bidden), af en toe naar de moskee, de taal van het heilige boek leren, les krijgen in de levensbeschouwing, een hoofddoek dragen (voor islamitische meisjes) en religieuze feestdagen, zoals bijvoorbeeld op de Ied-al-Fitr¹. Ook voor Vlaanderen vonden Lafrarchi et al. (2015) dat moslimouders belang hechten aan het nastreven van het voorbeeldige gedrag van de profeet Mohammed. Inhoudelijk verwijzen ze naar de Hadith², waarin voornamelijk omschreven wordt wat goed en gepast gedrag is, naast de islamitische rituelen. Een grote groep moslimouders spreekt, met andere woorden, met hun kinderen vooral over wat 'wel en niet mag' (halal en haram) volgens de Koran en hoe een goed leven te leiden als individu, en geeft zo het geloof mee via de opvoeding.

Maar de manier waarop ouders religie meegeven verschilt. Deze verschillen komen voort uit verschillen in de religieuze beleving van ouders, verschillen in wat ouders willen overbrengen in de opvoeding, en verschillen in de manier waarop ze dit doen. Er zijn bijvoorbeeld verschillen tussen moslims met variërende culturele achtergronden. Zo blijkt uit het onderzoek onder moeders van de tweede generatie van Distelbrink et al. (2020) dat bij islamitische moeders van Hindoestaanse afkomst de religieuze opvoeding minder nadruk lijkt te krijgen in het dagelijkse leven dan bij islamitische moeders met een andere culturele achtergrond. De islamitische moeders met een Hindoestaanse achtergrond besteden aandacht aan de viering van islamitische feestdagen of aan incidentele deelname aan religieuze bijeenkomsten. Verder zijn er ook moeders die het geloof juist niet willen meegeven in de opvoeding, of het geloof wel meegeven maar de keuze aan de kinderen laten of zij hier iets mee doen. Eerder onderzoek (Pels & Distelbrink, 2015) laat ook zien dat Marokkaans-Nederlandse moslims meer praktiseren en islamitische regels strikter naleven dan Turks-Nederlandse moslims. Maar er zijn ook verschillen binnen moslimgemeenschappen met eenzelfde culturele achtergrond. In een onderzoek van Pels (2014) onder Marokkaans-Nederlandse ouders blijkt dat sommigen regelmatig met hun kinderen praten over het geloof en de Koran voorlezen. Anderen voeren deze taken niet zelf uit, maar laten ze over aan de imam van de moskee waar hun kinderen naartoe gaan. Pels & Distelbrink (2015) bemerkten dat Turks-Nederlandse the-

¹ Suikerfeest, het feest waarmee de Islamitische vastenmaand Ramadan wordt afgesloten.

² Verzameling teksten over de uitspraken en gedragingen van de profeet Mohammed. Deze teksten worden gebruikt ter interpretatie van de Koran. Ook staan er aanvullende adviezen en normen in die invulling geven aan het religieuze leven van moslims over zaken waar de Koran niet over spreekt.

oretisch opgeleiden een minder praktiserende houding hebben en lossen omgaan met de religieuze regels dan lager opgeleiden binnen diezelfde groep. En in zowel Turkse als Marokkaanse gemeenschappen is de eerste generatie migranten strikter in hun geloofsopvattingen dan de tweede generatie. Toch zien we ook bij tweede en derde generatie moslimouders van Marokkaanse afkomst, (onderzocht in Vlaanderen), een bewuste keuze om hun kinderen de islamitische waarden en normen mee te geven, naast de religieuze praktijk (bidden, vasten, halal/haram). Bij deze laatste groep zien we een beweging die beoogt de Islamitische principes te verbinden met de Westerse principes en verwachtingen (Lafrarchi, 2017).³

Verschillen in religiebeleving van jongeren

De verschillen in religieuze opvoeding dragen bij aan verschillen in de religiebeleving van islamitische jongeren. Day & Badou (2019) verrichtten een exploratief onderzoek naar de betekenis van binding met de Nederlandse samenleving bij jongeren met een migratieachtergrond. Zij voerden interviews uit met jongeren met een migratieachtergrond in de leeftijdscategorie van 16-24 jaar van de tweede en derde generatie. De meeste van deze jongeren hadden een religieuze achtergrond. Vaak heeft religie op een of andere manier een centrale positie gehad in de opvoeding, waarbij wel blijkt dat de mate waarin religie wordt meegegeven verschilt. Zo gingen sommige jongeren van jongs af aan wekelijks naar de moskee en speelt religie nog steeds een belangrijke rol in hun dagelijkse leven. Anderen gingen ook wekelijks naar de moskee maar zijn in hun dagelijkse leven minder bewust met religie bezig. Een kleine groep jongeren gaf aan de religie nauwelijks meegekregen te hebben in de opvoeding: zij kregen weinig informatie over het geloof, de tradities en/of praktijken van hun ouders of omgeving. Een vergelijkbaar exploratief onderzoek werd uitgevoerd in Vlaanderen waarbij moslimjongeren tussen 16-24 jaar is gevraagd naar hun religieuze idealen en hoe zij die denken toe te passen als ze volwassenen en ouders zijn (Lafrarchi et al., 2015). Samenvattend beschouwen zij religie als een belangrijk kader, dat in de opvoeding meegegeven wordt en richting geeft aan het religieus gedrag van kinderen, zoals het bidden, vasten en naleven van geboden en verboden. Maar, de manier waarop hun eigen ouders bepaalde islamitische waarden en normen trachten mee te geven is divers. Volgens veel jongeren geven ouders vaak de 'islam' mee die zij uit hun jeugd kennen. Veel jongeren zijn naar de moskee geweest toen ze jong waren en kregen daar de basisregels mee in de opvoeding. Zowel ouders als jongeren beargumenteren bepaalde handelingen en gedragingen vanuit een religieus kader en maken de verbinding met het leven in het hiernamaals.

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Religie speelt voor veel moslimouders een belangrijke rol in de opvoeding. Wel is het belangrijk rekening te houden met de eigen religieuze beleving van de moslimjongeren en moslimouders. De betekenis die moslims geven aan islam of religie kan immers sterk verschillen. Probeer als professional na te gaan of, en in welke mate, islam een plaats heeft in het onderhavig probleem, in het gezin of bij de jongeren. Ga er nooit van uit dat, omdat de cliënten moslims zijn, het probleem ligt in hun 'moslim-zijn'. Graaf dieper om na te gaan en in kaart te brengen wat de onderliggende uitdagingen zijn waarmee de cliënten te maken hebben en welke betekenis religie voor hen heeft in dit verband.

³ Deze bevindingen komen voort uit de tientallen gesprekken gevoerd met moedergroepen en seminaries in Vlaanderen en Brussel.

3. ISLAMITISCHE OPVOEDINGS- VISIES EN -CONCEPTEN

Islamitische opvoeding kan worden omschreven als 'het proces waarbij de persoonlijkheid wordt gevormd vanuit het islamitische perspectief'. Dit houdt in dat het kind via de opvoeding informatie krijgt over en gesocialiseerd wordt in de rituele en spirituele voorschriften, de betekenis van islam, de Koran en Hadith, het geloof in God, de vijf geloofszuilen, de morele en sociale omgangsregels, de omgang met de omgeving, enzovoort.

In de islamitische traditie wordt over opvoeding gesproken met het begrip '*tarbiya*'. Dit begrip bevat verschillende elementen die rechtsreeks verbonden zijn met het islamitisch referentiekader. We benoemen hier de belangrijkste elementen die relevant zijn voor ondersteuners en professionals van moslimfamilies en/of individuen. Het begrip *tarbiya* of opvoeding is nauw gelinkt met het begrip *ta'dieb* of goede manieren (goed gedrag) en het begrip *ta'lim* of kennisvergaring (proces van leren). Ouders hechten – in functie van hun inzichten, vaardigheden, kennis en persoonlijke prioriteiten – belang aan de drie aspecten. Meestal gebeurt dit onbewust en is het voor ouders vanzelfsprekend: ze hebben die 'opvoeding' gekregen en wensen deze door te geven aan hun kinderen. *Ta'lim* of 'leren' wordt vaak geassocieerd met het leren van de Koran, islamitische leerstellingen, de islamitische principes die de profeet Mohammed heeft onderwezen. Ouders vinden zich vaak niet voldoende bekwaam en sturen hun kinderen naar de moskee in de hoop dat zij de betreffende 'kennis' en 'gedrag' aanleren. Maar de leefwereld waarin zij hun kinderen opvoeden staat vaak ver af van de leefwereld in de moskee. Jongeren geven daarnaast zelf aan dat ook het leven op school niet overeenstemt met dat in de moskee. *Ta'dieb* of goede manieren wordt door ouders begrepen als 'wegblijven' van zaken die *haram* zijn en aansporen tot zaken die '*halal*' zijn en tot goede handelingen verrichten (zowel voor de wereld, de *doenya*, als voor het leven in het hiernamaals, de *akhira*).

Het begrip *tarbiya* is intrinsiek verbonden met het woord *rabb*, wat in het Arabisch 'Heer' (God) betekent. Maar het woord verwijst ook naar 'opvoeder' en *tarbiya* naar 'opvoeding'. Opvoeding is, met andere woorden, taalkundig gezien rechtstreeks verbonden met religie en de spirituele aspecten van de islam, zoals het gebed, de smeekbeden, vasten, liefdadigheidsactiviteiten, enzovoorts. Gezien vanuit de religieuze voorschriften (voor de ouders die daar bewust mee bezig zijn) is wat men als moslim als 'rentmeester' heeft gekregen een '*amana*' (*vertaling*) waarvoor men op de best mogelijke manier moet zorgen. Kinderen worden gezien als een 'gunst en geschenk' waarvoor men verantwoordelijkheid heeft en zijn best moet doen om die op een islamitische manier op te voeden. De inspanningen om kinderen goed islamitisch op te voeden worden gezien als een bijdrage aan de gehele samenleving.

Ook hier willen we manen tot voorzichtigheid. Niet alle moslimouders geven dezelfde invulling aan het begrip *tarbiya*. De manier waarop ouders hier invulling aan geven verschilt door plaats- en tijdgebonden normen en waarden. Maar, het kan de ondersteuners helpen om te begrijpen waarom bepaalde moslimouders zo veel

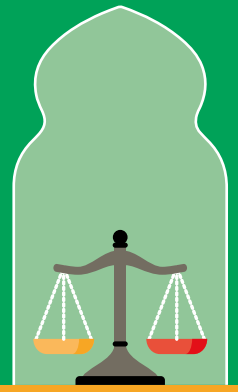
belang hechten aan het 'islamitische' aspect van hun opvoeding. Voor ouders die veel waarde hechten aan hun moslim identiteit is moslim zijn vaak een 'way of life' en meer dan een optelsom van regels. Klassieke voorbeelden zijn hoofddoek dragen, aparte zwemlessen of zwemmen met boerkini, weerstand tegen deelname aan meerdaagse schoolreizen en vrijetijdsactiviteiten waarbij rekening wordt gehouden met het islamitische referentiekader. Moslimouders slagen er niet altijd in om aan hun kinderen het bredere islamitische kader mee te geven omdat ze ofwel de kennis en vaardigheden niet hebben (ze geven de opvoeding door die ze zelf hebben gekregen) ofwel omdat ze zelf zoekende zijn om een evenwicht te vinden tussen 'westerse' en 'islamitische' opvoedingskaders.

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Islamitische opvoeding kan worden omschreven als 'het proces waarbij de persoonlijkheid wordt gevormd vanuit het islamitische perspectief' en meer nog als een *way of life*. Kinderen worden gezien als een 'gunst en geschenk' waarvoor men verantwoordelijkheid heeft en zijn best moet doen om die op een islamitische manier op te voeden. Dit inzicht kan professionals helpen begrijpen waarom islamitische principes nauw verbonden zijn met opvoeding bij moslimgezinnen. Maar dit wil niet zeggen dat alle moslimouders hun kinderen vanuit dit perspectief opvoeden, of daarbij dezelfde opvoedingsvisie hebben. Houdt rekening met de religieuze beleving, de invulling die individuele ouders geven aan de islamitische opvoedingsconcepten en de diversiteit binnen de moslimgemeenschappen bij de ondersteuning of hulpverlening aan moslimgezinnen en/of jongeren.

4. OPVOEDEN IN VERSCHILLENDE WERELDEN: BALANS TUSSEN OUDERS EN JONGEREN

Opvoeden in verschillende werelden

Wat betreft de moslimjongeren kan men stellen dat zij zich ontwikkelen met een verscheidenheid aan invloeden, vanuit de Nederlandse samenleving en de islamitische culturele wereld van hun ouders en familie anderzijds. Ze vinden het zelf niet gemakkelijk en proberen in verschillende werelden een plaats te vinden. Ze doen hun best om hun moslim-zijn een plaats te geven nu en later als volwassenen (Lafrarchi et al, 2015). Islamitische ouders vinden het op hun beurt soms moeilijk om bij hun opvoeding rekening te houden met het gegeven dat veel moslimjongeren leven in verschillende culturele contexten (zoals Nederlands en islamitisch). Enerzijds willen ouders hun normen en waarden meegeven in de opvoeding. Anderzijds moeten en willen zij rekening houden met de geldende normen en waarden in Nederland. Ouders vinden het soms lastig om die balans te vinden. Dit kwam onder andere naar boven in het onderzoek naar de tweede generatie ouders van Distelbrink et al. (2020), waarin moeders het moeilijk bleken te vinden om bepaalde onderwerpen bespreekbaar te maken met hun kinderen (bijv. discriminatie en uitsluiting van moslims). Ook vinden zij het vaak lastig om aan hun kinderen uit te leggen waarom bepaalde regels er zijn. Kinderen kunnen zich soms meer afzetten tegen de uit huis meegegeven leefregels omdat ze, in een omgeving die daar weinig of zelfs negatieve aandacht aan besteedt, willen zijn zoals de andere kinderen (zoals worstjes willen eten die niet zijn gemaakt van halal-vlees) (Distelbrink, et al., 2020). Uit onderzoek (Lafrarchi, 2017) en de vele gesprekken met moedergroepen blijkt dat het niet altijd vanzelfsprekend is om de kinderen – vooral pubers – religieus op te voeden, met name in de (groot)stedelijke omgeving. In een samenleving waar waarden en normen een andere invulling krijgen en waar andere verwachtingen zijn (bv. assertief zijn, zelfstandig zijn) proberen vooral hoogopgeleide moeders uiteenlopende opvoedingskaders te verzoenen. Zij trachten op een bewuste wijze om te gaan met de mogelijke spanningen die er kunnen optreden. Niet zozeer de waarden op zich, maar de invulling ervan kan voor spanningen zorgen.

Verder komen kinderen soms thuis met opmerkingen of onderwerpen waarover moeders schaamte hebben. Ouders van de tweede en derde generatie hebben minder moeite om over gevoelige onderwerpen te spreken, zoals bijvoorbeeld seksualiteit en relaties, dan de eerste generatie ouders. Zij geven aan dat ze het zelf moeilijk vonden dat ze met hun vragen niet terecht konden bij hun ouders. Vandaar dat ze trachten een open houding te hebben ten aanzien van hun kinderen. Eerste generatie ouders daarentegen geven aan niet goed te weten hoe hier mee om te gaan. De ouders voelen zich verantwoordelijk voor hun kinderen in het leven op deze wereld en ook in het hiernamaals. Ouders hebben vaak moeite met de grote vrijheid in Nederland, het gevoel dat 'alles mag' en het bijkomende gedrag van kinderen tegen volwassenen (mondig, met uitgesproken mening, durven tegenspreken, in de ogen kijken van volwassenen, stem verheffen). Dit kan leiden tot onderlinge botsingen wanneer kinderen het niet eens zijn met de invulling van de waarden en normen uit hun opvoeding (Lafrarchi, 2017).

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Wees je ervan bewust dat jongeren op zoek zijn naar wie ze zijn. In een gesecculariseerde omgeving waarin religie steeds minder plaats en ruimte heeft is het niet gemakkelijk om als moslimjongere op te groeien en de eigen religieuze identiteit ten volle te ontwikkelen. Ondersteuners kunnen bijvoorbeeld islam-gerelateerde activiteiten en/of vrijetijdsactiviteiten inzetten om jongeren het gevoel te geven dat het islamitische 'deel' van hun identiteit een plaats mag hebben in de samenleving. Ook ouders zoeken houvast bij het opvoeden van hun kinderen als moslims in Nederland. Zij zoeken de balans tussen de verschillende vereisten die dit meebrengt. Als professional is het belangrijk om de religieuze deelidentiteit van moslimjongeren te (h)erkennen en een plaats te geven. Daarbij is het van belang om jongeren en ouders voor zichzelf te laten bepalen hoe zij hun levensbeschouwing ervaren en een rol willen laten spelen. Beschouw moslimouders als partners die een rol kunnen spelen in de begeleiding. Ze vinden het opvoeden van hun kinderen in een gesecculariseerde omgeving niet eenvoudig maar zijn vaak bereid om competenties te leren die helpen in het omgaan met het leven in 'verschillende werelden' (zie ook de bevindingen in de vadersgroepen van Trias Pedagogica).

Religieuze identiteit in de opvoeding

Omdat jongeren hun identiteit vormen in een niet-moslimland worden bepaalde vanzelfsprekendheden (voor de ouders) in twijfel getrokken. Ouders willen hun kinderen juist graag helpen hun identiteit te ontwikkelen. Zij zien daarin vaak ook een belangrijke rol voor religie, en willen daarom ook hun religieuze identiteit positief versterken. Veel ouders delen deze taak met het moskeeonderwijs, dat islamitische educatie verzorgt voor kinderen. Omdat dat onderwijs in de ogen van andere, vooral hoger opgeleide, ouders nog vaak onvoldoende aansluit bij de huidige leefwereld van kinderen, komen nieuwe initiatieven op die hierin verbetering willen brengen. Zo komen sommige moeders samen met andere (hoogopgeleide of kritische) ouders om hun kinderen over de islam te leren op een manier die past bij hun opvattingen over opvoeding, en ontstaan ook educatieve voorzieningen buiten de moskee. Er zijn nog niet veel opties om de moslimidentiteit van kinderen te helpen versterken. De weinige mogelijkheden die er zijn, zoals in Brussel de islamitische scouts (Ligue des Musulmans de Belgique, n.d.), *anashied* koren, kampen georganiseerd door vrijwilligers en/of moslimorganisaties, zijn voornamelijk bij (hoog-)opgeleide ouders bekend. Die organisaties hebben vaak als doelstelling om naast het 'ontspannende' aspect ook de islamitische identiteit een plaats te geven, al is het vaak op een minder traditionele manier.

Tegelijkertijd is er weinig ruimte voor de moslimidentiteit in de maatschappij, waardoor deze niet wordt versterkt in de omgeving en kinderen weinig (h)erkenning vinden. Er zijn een aantal rolmodellen van mensen met een migratieachtergrond, maar nog steeds te weinig en met een niet uitgesproken levensbeschouwelijke identiteit. Meer nog, de levensbeschouwelijke aspecten blijven buiten beeld (media dienen bijvoorbeeld 'neutraal' te zijn). De berichtgeving is niet zelden negatief (Saeyns & Lits, 2007). Er is weinig (expliciete) aandacht voor de religieuze opvoeding op ('witte') scholen, in de vrijetijdsbesteding (de Visscher & Neyens, 2015), hulpverlening, in de sportwereld en in dorpen. Voor jongeren kan de tweespalt die ze ervaren tussen de identiteit 'thuis' en 'buitenshuis' spanningen met zich meebrengen in hun identiteitsbeleving (Lafrarchi, 2017; Day & Badou, 2019). Zij vinden het lastig om te ervaren dat de identiteit die zij vanuit huis meekrijgen niet belangrijk is of

geen plaats krijgt in de samenleving. Dit kan hen belemmeren in hun zoektocht en onzeker maken over hun toekomstig bestaan als praktiserende moslims, die op hun beurt ook een voorbeeld kunnen zijn voor hun eigen kinderen (Lafrarchi et al. 2015).

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Het is relevant om inzicht te krijgen in de spanningen in de identiteitsontwikkeling van kinderen en adolescenten zodat ze op de beste manier daarbij begeleid kunnen worden. Probeer als professional te achterhalen op welke manier de jongere haar of zijn eigen identiteit ziet, ervaart en invulling geeft aan de eigen persoonlijke, religieuze en sociale identiteit; en hoe hij/zij hiermee omgaat. Heb daarnaast aandacht voor de manier waarop de omgeving de identiteit ziet en weergeeft van moslimgemeenschappen in de samenleving, en voor de spanningen die dit teweeg kan brengen.

Opvoeding van jongens en meisjes

In de opvoeding wordt – refererend aan geloofskaders – vaak onderscheid gemaakt in gedragsregels tussen jongens en meisjes. Niet zelden hangt het onderscheid feitelijk samen met culturele tradities, met verschillen in verwachtingen, taken, toekomstbeelden – die sterk samenhangen met culturele tradities -, maar ook in gedragsregels die samenhangen met de islam (of de interpretatie daarvan door ouders). Voor zowel de moslimouders en –jongeren zijn vooral waarden en normen rond seksualiteit/maagdelijkheid, zwangerschap/moederschap, vrijheid/zelfstandigheid (bv alleen reizen voor studie of vrije tijd) vaak nog moeilijke issues. Ouders vinden deze onderwerpen moeilijker voor meisjes dan voor jongens, maar weten niet goed op welke manier hiermee om te gaan. Moeders geven vaak aan dat ze trouw willen blijven aan de islamitische principes, maar weten niet in welke mate ze kunnen of moeten toegeven aan de heersende seculiere normen in Nederland. Ze ervaren soms druk van de familie en/of omgeving om zich aan bepaalde normen te houden. Zelfs al zijn vaders, vooral lager opgeleiden van de eerste generatie, vaak minder betrokken bij de (rechtstreekse) opvoeding van de kinderen en jongeren, toch zien we dat ook zij een rol spelen in dezen. Zij treden op als 'gezagsfiguur'. Deze rol wordt hen impliciet en expliciet toegewezen binnen het islamitische referentiekader. Ook de sociale omgeving schrijft bepaalde verwachtingen voor.

De opvoeding komt vaak toe aan de moeders, al is een verschuiving te zien bij de jongste generatie moslimouders. Toch zijn ook deze ouders zoekende als het gaat om de opvoeding van hun dochters en zonen. De sociale omgeving – wanneer in meerderheid moslim – kan er een sterke invloed op uitoefenen. Ouders in een dergelijke sociale omgeving hebben het gevoel dat ze tegen de stroom in zwemmen wanneer ze niet voldoen aan het (culturele) verwachtingspatroon, en hebben behoefte aan steun om hun jongeren te begeleiden en te ondersteunen binnen de islamitische kaders. Uit de bevraging van moslimjongeren van Lafrarchi (2015) komt naar voren dat jonge moslims de intentie hebben om als ouder hun dochter en zonen op gelijke wijze op te voeden. Ze lijken zich bewust te zijn van de ongelijke opvoeding die er door hun ouders (en omgeving) is gegeven en willen dit patroon doorbreken. Meisjes – zeker de hoger opgeleide – stellen vragen over de dubbele standaard die er vaak in de opvoeding wordt gehanteerd. Zij verwijzen hiervoor naar de islamitische bronnen.

Moslimouders weten niet hoe ze met die 'nieuwe' vorm van assertiviteit dienen om te gaan. Ze weten niet bij wie ze terecht kunnen om inhoudelijke kennis en/of gefundeerde antwoorden te krijgen over de 'nieuwe' uitdagingen waarmee ze geconfronteerd worden. De professionals of ondersteuners voelen niet altijd goed aan wat er speelt, of nemen dominante waarden en normen als het referentiekader om het gesprek aan te gaan wanneer er spanningen zijn tussen ouders en hun kinderen.

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Moslimouders trachten een gelijkwaardige opvoeding te geven aan hun dochters en zonen die in lijn is met hun islamitische opvoedingsvisie. Daarbij zijn er een aantal gevoelige thema's die aandacht behoeven, bijvoorbeeld seksuele voorlichting maar ook sexting, misbruik, loverboys/-girls, LHBTI-vraagstukken. Dergelijke thema's zijn vaak (nog meer) taboe binnen de moslimgemeenschap. Een specifiek punt van aandacht is hoe (ook) vaders te ondersteunen bij de religieuze opvoeding en opvoeding van jongens en meisjes in relatie tot de islam. Dit vraagt vaak een andere benadering (zie bij Interventies op pagina 16 bijv. de opvoeddebatten van Trias Pedagogica).

6. BEHOEFTE AAN STEUN VERSUS ONTBREKENDE INFRASTRUCTUUR

Behoeftte aan ondersteuning

Ouders kampen vaak met de vraag: Hoe ga je er mee om als je het niet eens bent met de vrijheid die andere ouders wel geven? Met andere woorden, hoe kan je leren als ouders om met je kind in dialoog te gaan over 'grenzen', over de 'angsten' en 'bezorgdheden' die je hebt als moslimouder? In het onderzoek *Moeders van de tweede generatie* van Distelbrink et al. (2020) komt naar voren dat er voor ouders maar weinig bronnen in het Nederlands beschikbaar zijn om te raadplegen over richtlijnen voor religieuze opvoeding. De preken in de moskee sluiten evenmin altijd aan bij het opvoeden in Nederland (Distelbrink, et al., 2020). Ouders hebben mede daardoor vaak geen antwoord op 'waarom'-vragen van hun kinderen over religieuze geboden, bijvoorbeeld over het vasten, geven van aalmoezen, voedings-, kledings- en gedragsvoorschriften (Pels & Distelbrink, 2015). De kennis en vaardigheid om dit soort spanningen in de opvoeding het hoofd te bieden missen ze nog. Ouders willen zich deze eigen maken, maar weten niet (altijd) bij wie ze terecht kunnen. Een aanbod op maat zou een welkome bijdrage zijn. Maar vormingen of trainingen, zowel inhoudelijk als op het vlak van vaardigheden (gesprekstechnieken met jongeren, zelfreflectie over de eigen rol als ouder, reflectie over religie), zijn er nog relatief weinig. Ouders staan open voor hulp van ondersteuners, maar geven mee dat die het liefst ook de 'islamitische cultuur' of 'islamitische normen en waarden' moeten kennen. Dit laatste is ingegeven door hun angst dat kinderen hun religie verliezen.

Moskeewonderwijs

Veel ouders sturen hun kinderen naar de moskee om de Koran te leren en om de islamitische gedragsregels en islamitische morele principes mee te krijgen. Zij hebben zelf vaak niet voldoende tijd en/of kennis over de Koran of Hadith om hun kinderen - in hun ogen - de 'beste' islamitische opvoeding mee te geven. Dit onderwijs dient vaak mede als compensatie voor de gebreken die zij zien in dominante wijzen van opvoeden in Nederland (Pels & Distelbrink, 2015). Het Nederlandse onderwijs voorziet volgens hen niet in de gewenste cultuuroverdracht. Sommige ouders vinden zelfs dat het Nederlandse onderwijs een bedreiging daarvoor vormt, door de informele interactiestijl van leerkrachten en de meer of minder expliciete boodschappen van persoonlijke vrijheid en gendergelijkheid die zij de kinderen meegeven. Om die redenen vinden deze ouders het van belang om hun kinderen expliciete tegeninformatie te verschaffen via het moskeewonderwijs (Pels & Distelbrink, 2015).

We geven hier mee dat ook binnen het moskeewonderwijs een kloof kan bestaan. Vele (vrijwillige) docenten zijn eerste generatiemigranten. De jongeren zelf zijn – minstens – van de eerste, tweede en zelfs al derde generatie met een migratieachtergrond. Dit heeft als gevolg dat binnen de moskee niet altijd een goed inzicht bestaat in de complexe leefwereld van de jongeren. Met andere woorden: de moskee brengt niet altijd soelaas voor de spanningen die jongeren voelen en/of vragen die ouders hebben over de opvoeding van hun kinderen.

De rol van het reguliere onderwijs

Moslimouders en –jongeren voelen zich niet begrepen en/of stuiten op onbegrip wanneer het gaat over hun moslimidentiteit, zo komt uit verschillende onderzoeken naar voren (o.a. Distelbrink et al., 2020). Ouders staan voor de vraag of en in hoeverre zij de dominante westerse waarden en normen kunnen onderschrijven. Moslimouders geven aan dat het niet altijd gemakkelijk is om een islamitische opvoeding mee te geven, omdat bepaalde gewoonten en verwachtingen in de omgeving daaraan tegenstrijdig kunnen zijn. Dat geldt ook voor het reguliere onderwijs.

Op welke manier kunnen leerkrachten samenwerken met moslimouders? De geseclariseerde samenleving, en specifiek het publieke onderwijs, heeft te maken met grote onderlinge verschillen tussen leerlingen, zoals hiervoor benoemd. Een deel van de leerlingen kent een uitgesproken beleving van hun identiteit, die zich bijvoorbeeld uit in de wens om de hoofddoek te dragen of te vasten tijdens de maand ramadan. Een plaats geven aan de levensbeschouwelijke deelidentiteit is belangrijk voor de ontwikkeling van kinderen. Zich (h)erkend en gewaardeerd voelen vergroot het welbevinden van leerlingen op school. Dit laatste heeft dan weer een positief effect op de leerprestaties en relatie van ouders en leerlingen tot de school. Een open diversiteitsbeleid, met gekwalificeerd personeel (met ook in het team enige kennis over islam en opvoeding) op school kan bijdragen aan een gezamenlijke opvoeding van de moslimjongeren. De ouders kunnen betrokken worden en op die manier hun grieven en verwachtingen te kennen geven. Op hun beurt kunnen personeel, ondersteuners, en professionals betrokken bij school de ouders informeren over de gewoonten en verwachtingen van de school, en ouders versterken in de manier waarop ze hun kinderen kunnen steunen in het omgaan met de verschillende werelden waarin hun leven zich afspeelt. Om dit succesvol te realiseren is degelijke informatie en vorming van professionals nodig. De onderwijsprofessionals kennen een vergelijkbare handelingsverlegenheid als professionals in de sociale sector.

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Betrek ouders en leerlingen bij (het beleid van) de school, bevraag ze open en zonder oordeel over wat voor hen belangrijk is of waarom ze bepaalde zaken niet willen. Zorg dat je als school een visie hebt op diversiteit en inclusie. Straal als school ook uit dat je open staat voor diversiteit, o.a. door aandacht te besteden aan verschillende feesten. Ga, waar mogelijk, in gesprek met moskeescholen in de buurt waar veel van de leerlingen op zitten, om zo ook de leefwereld van leerlingen buiten het gezin te leren kennen.

7. OMGAAN MET UITSLUITING

Ouders en hun kinderen met een minderheidspositie, zoals een migratieachtergrond, krijgen vaak te maken met uiteenlopende vormen van uitsluiting in verschillende levensdomeinen. Dit komt voor in uiteenlopende vormen, waaronder verbale en fysieke agressie, verdacht maken, negeren, lage verwachtingen, stigmatisering en discriminatie (Omlo & Butter, 2020). Ook islamitische ouders en kinderen ervaren veel vormen van uitsluiting, zoals pesten over de ramadan of de hoofddoek (Pels & Distelbrink, 2015). Ervaringen met uitsluiting kunnen ertoe leiden dat ouders en kinderen zich achtergesteld en niet geaccepteerd voelen (bv. Andriessen e.a., 2020), en dat hun welbevinden, gezondheid en kans op een positieve identiteitsontwikkeling afneemt (Schmitt e.a., 2014).

Volgens recent onderzoek onder ouders neemt ervaren uitsluiting toe, en vormt dit een groot pijnpunt in de opvoeding. De omgang ermee levert hen ook onzekerheid op (Distelbrink e.a., 2020). Zij vragen zich af hoe zij moeten reageren, hoe ze hun kinderen kunnen begeleiden, en hoe ze ervoor kunnen zorgen dat hun kinderen sterk in hun schoenen staan. Zij hebben behoefte aan inzicht in hoe hierover te praten met kinderen, maar ook is bewustwording van belang van hun voorbeeldrol (bijv. voorkomen van overdracht van 'wij-zij'-denken (Clycq, 2006; Pels, 2014). Charkaoui (2019) spreekt van een blinde vlek bij veel professionals als het gaat om aandacht voor ondersteuning bij ervaringen van uitsluiting.

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Wees je er als professional bewust van dat moslimouders en jongeren te maken kunnen hebben met allerlei vormen van uitsluiting, zoals stigmatisering en discriminatie. Dit kan een negatieve impact hebben op de gezinssituatie of het te begeleiden individu. Ga na wat er aan de hand is en neem de ervaringen en beleving van de moslim cliënt serieus. Geef ruimte en tijd hiervoor tijdens de begeleiding. Kennis van (ervaringen met) uitsluiting zijn belangrijk om op een adequate manier om te gaan met deze situatie, evenals vaardigheden in het open gesprek over thema's die spanningen kunnen oproepen bij ouders en kinderen, en aandacht voor bewustwording van de voorbeeldrol van ouders en andere volwassenen.

8. PROFESSIONALISERING: COMPETENTIES (KENNIS, HOUDING, VAARDIGHEDEN)

Leerbehoeften van professionals

Om ouders met diverse opvoedvragen, zoals hierboven uitgelicht, te ondersteunen, is het van belang dat professionals inzicht hebben in de spanningen die ouders ervaren in hun (religieuze) opvoeding. Het professionele aanbod kan echter niet voorzien in alle vragen en behoeften van ouders (Distelbrink et al., 2020). Dat komt onder andere doordat ouders niet altijd gewend zijn om te reflecteren op de eigen religieuze of culturele achtergrond, wantrouwen hebben jegens professionals, terughoudend zijn doordat zij de assertiviteit missen of zich schamen om hulp te vragen bij waardenopvoeding en hun eigen achtergrond (Distelbrink et al., 2020). Maar ook speelt een gebrek aan relevante competenties aan de kant van professionals mee. Er zijn een aantal valkuilen die ertoe leiden dat islamitische gezinnen niet altijd de juiste ondersteuning krijgen van professionals (Distelbrink, et al., 2020). Bij professionals én in opvoedinterventies is in het algemeen nog weinig aandacht voor ondersteuning van ouders bij de waardenontwikkeling in de opvoeding (Distelbrink, Pels & Winkelman, 2017). Verder ontbreekt het soms aan aandacht voor randvoorwaarden vanuit de organisaties voor opvoedsteun en gemeenten, zoals samenwerking met cultuurspecifieke voorzieningen en informele ondersteuners. Professionals ervaren ook soms ongemak en handelingsverlegenheid in hun ondersteuningsgesprekken met (islamitische) ouders. Zij wijten dit deels aan een gebrek aan basiskennis over islam en de islamitische cultuur. Het is dus duidelijk dat professionals ondervinden dat ze op bepaalde punten over te weinig competenties beschikken om moslimouders te ondersteunen in de opvoeding. Zij hebben de volgende leerbehoeften als het gaat om levensbeschouwelijke competenties (Kovács & Achahchah, 2020):

- Basiskennis over religies en religieuze normen en waarden;
- Communicatievaardigheden;
- Betrouwbare informatiebronnen;
- Meer casusbesprekingen;
- Het borgen van levensbeschouwelijk sensitief werken binnen hulpverlenersorganisaties;
- Netwerkopbouw en dialoog onder en tussen professionals en andere stakeholders.

Het gevaar van stereotype beelden

Professionals in de jeugdsector hebben soms stereotiepe beelden van de islam en de islamitische opvoeding, beelden die niet overeenkomen met de diversiteit aan belevingen die er in werkelijkheid is. Deze stereotypen worden gevoed door zowel het tekort aan (basis-)kennis over de islam als door gekleurde informatie in de media en de samenleving. Misvattingen centreren zich vaak rond het beeld dat de islam, en moslims, niet open zouden staan voor diversiteit en strikte leefregels hebben die worden gedictieerd door wat halal en haram is. Ook bestaan er stereotiepe ideeën over genderverhoudingen in islamitische gezinnen met traditionele rolverdelingen tussen vaders en moeders. Een gevaar hiervan is dat dit hun houding jegens en communicatie met

ouders en jongeren negatief beïnvloedt. Wees je als jeugdprofessional bewust van je eigen referentiekader, en benader de ouders en jongeren vanuit een open en betrokken houding (bv. Kovács & Achahchah, 2020). Daarnaast is volgens deze auteurs een bredere en diepere kennis over de islam, islamitische culturele gewoonten en moslimbeleving van belang om een stereotype benadering te vermijden. Een levensbeschouwelijk sensitieve grondhouding is een basisvoorwaarde voor succesvolle ondersteuning.

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Wees je bewust van je eigen referentiekader, van je gekleurde bril: deze kan een bias vormen bij het begrijpen van en aansluiten bij de ouders en jongeren. Heb een luisterend oor en probeer samen met de jongeren en de ouders te achterhalen welke elementen een rol spelen in het dossier. Neem ook het levensbeschouwelijke aspect mee in de bevraging. Maar opgelet: verval niet in stereotypen of tunnelvisie en ga er niet steeds vanuit dat er bij moslimcliënten automatisch sprake is van een islam-gerelateerd probleem.

Relevante professionele competenties nader beschouwd

Hiervoor bespraken we al het belang van competenties op het terrein van kennis, vaardigheden en attituden van professionals. In het volgende gaan wij nader in op de specifieke competenties die een adequate en effectieve ondersteuning bespoedigen in situaties waarbij levensbeschouwing een rol speelt (Kovács & Achahchah, 2020).

Kennis: Het is van belang dat je als professional interesse toont in het geloof van de ander en over *basiskennis* van dat geloof beschikt zodat je je kan inleven in de ander en gevoelig met religie kan omgaan (Kovács & Achahchah, 2020). Een basiskennis van de belangrijkste van de gebruiken, tradities, teksten en rituelen, kan zorgen voor meer begrip voor de thema's die spelen bij de opvoeding bij moslimouders. Het is niet altijd mogelijk om de relevante kennis paraat te hebben. Daarom is het ook van belang dat professionals weten hoe en waar ze *informatie kunnen opzoeken* als het nodig is. Daarnaast is het van belang *kennis te nemen van de gevoeligheden* in bepaalde gemeenschappen en de rol en betekenis van religie hierin. Wat betreft de omgang met religieuze aspecten is het dus van belang om zich *een beeld te vormen van de 'geleefde religie'* van de ouders. Het gaat hierbij om de kennis over hoe ieders levensbeschouwing een rol kan spelen in het dagelijks leven en welke variatie zich hierin voordoet. Het is dus belangrijk bij ouders en kinderen te bevragen hoe religie een rol speelt in hun opvoeding en ontwikkeling.

Houding: Om te beginnen dien je een *open en begripvolle houding* te hebben en nieuwsgierig te zijn naar de ander. Het is van belang dat je daarbij een *onbevooroordeelde en empathische attitude* aanneemt (Kovács & Achahchah, 2020). Wanneer we het hebben over levensbeschouwelijke diversiteit en interlevensbeschouwelijke ontmoetingen, is niemand neutraal of levensbeschouwingloos en maakt iedereen onderdeel uit van het gesprek. Het is belangrijk om religie als persoonlijke bron van kracht en steun te erkennen en bespreekbaar te maken. Daarnaast is het *tonen van begrip* van groot belang, met name voor dilemma's in de ondersteuning

waarbij gevoelige kwesties een rol spelen. Het creëren van de ruimte voor een veilig gesprek in eigen kring, waar in groepsverband vrijuit gesproken kan worden over waarden en negatieve ervaringen, kan essentieel zijn om ouders te ondersteunen.

Vaardigheden: Bij gevoelige kwesties en taboes binnen een hulpvraag zijn *gespreksvaardigheden* onmisbaar. Je moet in staat zijn om constructieve gesprekken te voeren en actief te luisteren. Bij gespreksvaardigheden hoort ook: kunnen identificeren van verschillen en overeenkomsten tussen de visie en behoeften van ouders en kinderen, en daarover op een constructieve manier in gesprek gaan. Hierbij kan je gebruikmaken van *inclusieve taal* (waarin geen stereotyperende begrippen gebruikt worden die beledigend kunnen zijn voor verschillende groepen) om geen (levensbeschouwelijke) perspectieven uit te sluiten. Het is ook belangrijk om je te kunnen *verplaatsen in het perspectief van de ander*, en tegelijkertijd te erkennen dat er verschillende wereldbeelden, omgangsvormen, principes en gewoonten bestaan, ook wanneer er sprake is van weerstand. Dit betekent ook dat je het gesprek over religieuze overtuigingen niet moet schuwen, maar het onderwerp moet (h)erkennen en bespreken. Heel belangrijk is het hierbij ook om vaardig te zijn in *zelfreflectie* en een onderzoekende houding te hebben naar de eigen opvattingen. Professionals moeten in staat zijn om hun eigen vanzelfsprekend geachte opvattingen en handelwijzen bloot te leggen. *Zelfontwikkeling* is ook van belang om cruciale vaardigheden te ontwikkelen vanuit ervaringen in de praktijk (ervaringscompetenties). Door deze ervaringen te delen met anderen kunnen we ons handelingsrepertoire verbreden.

HANDVATTEN VOOR PROFESSIONALS

Van professionals kan niet verwacht worden dat ze direct alle benodigde kennis en expertise in huis hebben. Het leren van deze competenties kost tijd en aandacht/investering. Het kan daarvoor bevorderlijk zijn om binnen teams gezamenlijk te reflecteren op eenieders aanpak, of door trainingen te volgen. Ook kan samenwerking met religieuze experts/organisaties en aanbieders van cultuursensitieve interventies soms uitkomst bieden. Onderzoek wijst uit dat werken met religieuze instellingen als positief wordt ervaren wanneer er nauwe contacten zijn, en er een transparante communicatie is tussen de partners. We adviseren de professionele organisaties die een beroep willen doen op religieuze experts of instellingen eerst goed in kaart te brengen met welke personen of instellingen het best kan worden samengewerkt. Niet alleen is er voorzichtigheid geboden aangaande de intrinsieke islamitische boodschap die er circuleert. Meer nog is het goed te toetsen of de werkmethoden, begeleidingsmodellen, gehanteerde benaderingen en praktische aanpak aansluiten bij de visie en missie van de eigen organisatie. Dit geldt ook voor de individuele geestelijke verzorgers waarop men een beroep wenst te doen als professionele organisatie.

Uit het achtergrondartikel 'waardenopvoeding in diversiteit' van KIS komen de volgende punten van aandacht naar voren over ondersteuning van ouders bij het gesprek met hun kinderen:

'Op zijn minst helpt het bewustzijn bij beroepskrachten dat het geloof vaak een belangrijke leidraad is voor moslimouders; benoemen daarvan kan ouders het gevoel geven dat zij serieus genomen en gezien worden, en is een goede ingang om bepaalde onderwerpen onder de aandacht te brengen. Bijvoorbeeld: wat zegt het heilig schrift over het communiceren met kinderen, hoe deed Mohamed dat? Weten ouders dat? Is het belangrijk voor ze? Daarnaast kunnen beroepskrachten een rol hebben in het ondersteunen van ouders bij het gesprek met kinderen over verschillen in waarden met de omgevingen verwacht gedrag van kinderen op dit punt. De boodschap aan ouders kan zijn: in een diverse samenleving hebben gezinnen verschillende waarden en normen vanuit religie, cultuur, sociale klasse etc. Het is goed met kinderen te praten over wat voor jullie belangrijk is en waarom, bijvoorbeeld vanuit het geloof. Vertel kinderen dat op school of in de buurt, gezinnen andere waarden en normen hebben. Dat is op zich geen probleem. Op het moment dat het tot spanning gaat leiden, bijvoorbeeld je kind mag niet op schoolkamp, ga dan met je kind in gesprek over wat echt belangrijk is voor het kind en voor de ouder. Waar is ruimte en waar ligt de grens' (Pels, Distelbrink & Winkelman, 2017).

Interventies en tools

Enkele methodieken en tools die er zijn om professionals te ondersteunen bij het ondersteunen van ouders bij religie en opvoeding noemen we tot slot hieronder.

- Teambijeenkomst Waardenopvoeding in Diversiteit (KIS)

Materiaal ontwikkeld door KIS om beroepskrachten van Centra voor Jeugd en Gezin (CJG's) en wijk- en jeugdteams inzicht te geven in de opvoeddilemma's waar migrantenouders tegenaan lopen zodat zij hen beter kunnen ondersteunen. Een teamleider of teamlid kan dit zelf met zijn of haar team uitvoeren. Uit achtergrondartikel over 'Omgaan met religie als waarde in de opvoeding': in de aanpak van opvoedondersteuning kan het aanhalen van religieuze bronnen als bron van inspiratie behulpzaam zijn voor ouders, daarnaast kunnen beroepskrachten ouders ondersteunen bij het gesprek met kinderen over verschillen in waarden met de omgevingen en verwacht gedrag van kinderen hierbij.

- Training Train-de-trainer Weerbaar Opvoeden (KIS)

KIS heeft trainingen ontwikkeld voor (semi-)vrijwilligers. In de train-de-trainer weerbaar opvoeden leren de (semi-)vrijwilligers hoe zij ouders met een migratieachtergrond opvoedondersteuning kunnen bieden zodat zij hun kinderen op een gezonde manier kunnen voorbereiden op de verscheidenheid en uitdagingen in het leven. In de trainingen komt een aantal onderwerpen aan bod, waaronder: Basis opvoedings- vaardigheden (rol van de ouders); Waarden in de opvoeding; Eerlijkheid in de opvoeding; Discriminatie en omgaan met botsing; Verschillen tussen jongens en meisjes in de opvoeding.

- Online training: De zin van zingeving – Sensitief werken met religie en levensbeschouwing (KIS)

Een training/module voor sociaal professionals om kennis te maken met een aantal levensbeschouwingen én met het vanzelfsprekende van hun eigen levensbeschouwing.

- Project De Wijkacademie Opvoeden

Een interventie voor ouders van verschillende culturele achtergronden en leeftijden die in een multiculturele wijk wonen en die van en met elkaar willen leren over wat opvoeden in deze tijd inhoudt.

- Coach je kind

Deze interventie biedt opvoedingsondersteuning aan Turkse en Marokkaanse ouders met een kind van 0 tot 23 jaar.

- Vaderdebatten van Trias Pedagogica

In een reeks opvoedingsdebatten gaan vaders met elkaar in discussie over verschillende thema's. In de basismodule bespreken vaders de volgende thema's: Opvoeden & vaderschap, Afstemming in de opvoeding en Opvoeden in twee culturen. Na de basismodule is er vaak een verdiepingsmodule waarin vaders spreken over een specifiek thema, zoals: huiselijk geweld, gezonde leefstijl en ontsporing & vervreemding (radicalisering). In iedere groep vaders wordt rekening gehouden met hun achtergrond en religie, zo zijn er opvoeddebatten voor Marokkaanse vaders, Turkse vaders, Somalische vaders, Syrische vaders, etc. etc.

- Weerbaar opvoeden van Stimulance

De oudertraining Weerbaar Opvoeden is ontwikkeld voor opvoeders met een diverse culturele en religieuze achtergrond die graag meer willen leren over het weerbaar opvoeden van hun kinderen in het Nederland van nu, waarin diversiteit, maatschappelijke spanningen en sociale media een grote rol spelen. De focus van dit programma ligt op het overdragen van pedagogische kennis, het creëren van meer bewustzijn over de rol en invloed als opvoeder, het aanleren en versterken van vaardigheden die de ouders kunnen helpen om hun kinderen weerbaar op te voeden en het creëren van een plek waar ouders in vertrouwen hun opvoedvragen kunnen delen en van elkaars ervaringen kunnen leren.

- Jonge moslims over de kracht van geloof. 2009, 18(4), 121–129, van der Valk, L., Driessen, E., & Boering, T. (n.d.). News higher social education

In Nederland praat iedereen mee over de islam. Maar dit betekent nog niet dat er veel kennis over dit geloof bestaat. Zo weten veel professionals nog weinig over de mogelijkheden van de islam in het hulpverleningsproces. In hoeverre helpt de islam islamitische cliënten bij het oplossen of hanteren van problemen? In dit artikel worden enkele voorbeelden gegeven van de manier waarop jonge moslims de kracht van hun geloof aanwenden in hun leven. Deze voorbeelden zijn gebaseerd op een onderzoek naar religieuze coping vanuit de islam. Sinds 2004 doet de Hogeschool van Amsterdam en het onderzoekscentrum De Karthuizer, onderzoek naar de methodische mogelijkheden van de islam binnen de hulpverlening. Daarvoor hebben studenten samen met de onderzoeksgroep ruim 200 diepte-interviews met moslims verricht, zijn er ruim 50 egodocumenten verzameld, zijn vele groepsdiscussies gevoerd en zijn er zeven deelonderzoeken uitgevoerd.

Verdere verdiepingsmogelijkheden

Achahchah, J. & Kovács, Z. (2020). *Levensbeschouwing en religie in de hulpverlening*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Andriessen, I., Dijkhof, J. H., Torre, A. van der, Berg, E. van den, Pulles, I., Iedema, J., & Voogd-Hamelink, M. de. (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Charkaoui, N. (2019). *Racisme. Over wonden en veerkracht*. Antwerpen: Epo uitgeverij.

Clycq, N. (2006). *Kinderen breng je niet alleen groot: Visies van Belgische, Italiaanse en Marokkaanse ouders op gezinssocialisatie*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid

Day, M., & Badou, M. (2019). *Geboren en getogen: onderzoek naar de identiteitsbeleving en gevoelens van binding van jongeren met een migratieachtergrond*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Distelbrink, M., Day, M., Badou, M., Cové, A., Achahchah, J., & Pels, T. (2020). *Moeders van de tweede generatie: Hun waarden en behoeften aan steun*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Lafrarchi, N. (2017). *Maakt religie een verschil? Islamitische pedagogie beter begrijpen*. Leuven: ACCO.

Lafrarchi, N., Van Crombrugge, H., & Ponnet, K. (2015). *Opvoedingsidealen van moslimjongeren met een migratieachtergrond*, in K. Emmery. 'Jong, met een hart voor familie'. Tiel: Lannoocampus.

Ligue des Musulmans de Belgique (n.d.) geraadpleegd op www.lmbcouts.be

Omlo, J. & Butter, E. (2020). *'Utrecht is ook mijn stad!' Cijfers en verhalen over discriminatie en stigmatisering van moslims in Utrecht. Een verkennende studie*. Utrecht: Bureau Omlo

Pels, T., Distelbrink, M., & Winkelman, C. (2017). *Waardenopvoeding in Diversiteit het begint met een gesprek*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Pels, T., & Distelbrink, M. (2015). Sekseverschillen, onderwijs, religie in de opvoeding. In Bucx, F., & de Roos, S. (2015). *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen: een terugblik en verkenning*, pp. 97-118. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Pels, T. (2014) Dilemmas of educating Muslim children in the Dutch immigration context. In M. Sedgwick (ed.), *Making European Muslims. Religious socialization among young Muslims in Scandinavia and Western Europe*, pp. 56-73. New York & London: Routledge.

Saeyns, F. & Lits, M. (2007). *De berichtgeving over allochtone minderheden in de Belgische media*. Gent: Unia. Geraadpleegd via www.unia.be

Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T., & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: a meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 140(4), 921.

De Visscher, K. en Neyens M. (2015). *Visienota diversiteit in/en het jeugdwerk*. Brussel: De Ambrassade

